

Arnold, Stanisław

Ś. p. Wojciech Kętrzyński

Przegląd Historyczny 21, 419-423

1917-1918

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

bowski od początku do niego należał i od pierwszego roku (1908) był w niem przewodniczącym Wydziału I. W r. 1914 w dowód uznania Towarzystwo obdarzyło go najwyższą swoją godnością — członka honorowego. W r. 1917 obrany został prezesem Towarzystwa Naukowego. W r. 1916 — w rok po wskrzeszeniu Uniwersytetu Warszawskiego — powołano go na katedrę literatury polskiej w tymże Uniwersytecie.

Zaslugi jego ocenione zostały nie tylko wśród swoich, ale i wśród obcych. W r. 1913 wydawnictwo angielskie „*The Russian Review*“ zwracało się do niego z prośbą o opracowanie charakterystyki współczesnej literatury polskiej. W tymże roku zaproszony został Chlebowski do współpracy w „Encyklopedyi Słowiańskiej“, wychodzącej w Petersburgu, a redagowanej przez V. Jagića.

Tak żył — naukę polską i pomnażając i krzewiąc. W. B.

Ś. p. WOJCIECH KĘTRZYŃSKI.¹⁾ Obfity plon pracy Kętrzyńskiego schematycznie ująć się daje w kilka podstawowych grup, związanych z sobą zarówno genetycznie, jak i rzeczowo. Grupa pierwsza — geograficzno-etnograficzna — to prace nad stosunkami narodowościowymi w ziemiach, należących niegdyś do zakonu krzyżackiego oraz studia nad rozsiadaniem Słowian w pierwszych wiekach ich wystąpienia w dziejach Europy; wreszcie rozprawa o granicach Polski w w. X. Grupę drugą stanowią prace dyplomatyczno-krytyczne; trzecią natomiast — studia nad stosunkami, wiążącymi podzieloną na części dzielnicowe Polskę z zakonem rycerzy św. Maryi w pierwszych dziesiątkach lat pobytu Krzyżaków na ziemiach pruskich i polskich.

Podział ten uwypukla podstawową cechę twórczości Kętrzyńskiego, cechę, wynikającą zarówno z jego przygotowania uniwersyteckiego, jak i osobistych, intelektualnych zainteresowań: jestto zamiłowanie do pracy w zakresie nauk pomocniczych historii. Praca była żmudna, ciężka, ale jednocześnie konieczna, przygotowywała bowiem grunt dla ścisłych, na bardziej pewnych podstawach opartych badań, wprowadzała i utrzymywała nowe metody krytyczne, eliminując ze studyów historycznych pierwiastek dowolności, fantazyjnej interpretacji źródeł, panujących dominująco w dawniejszej naszej literaturze historycznej.

Z powyższą cechą twórczości naukowej W. Kętrzyńskiego wiąże się niepodzielnie moment inny, już wyłącznie subiektywnego pochodzenia, wynikający z własnych przeżyć i doświadczeń: jestto dążenie, podjęte w imię zarówno prawdy dziejowej, jak i szczerzego uczucia narodowego, a mające na celu wyświetlenia całego mnóstwa zagadnień, tendencyjnie przedstawianych przez literaturę obcą, przedewszystkiem niemiecką. W tem dążeniu tkwi psychiczna geneza pierwszych i późniejszych prac W. Kętrzyńskiego, tu rozpoczyna się owa nić, ciągnąca się poprzez całą jego twórczość, nadająca mu swoiste piętno, którego ślady przejawiają się najsilniej może w pierwszej grupie prac,

¹⁾ W. Kętrzyński urodził się w 1838 r., w Elku na Mazowszu Prus. wyższe studia odbył w akademii królewieckiej (1859—63), doktoryzował się w r. 1866. Od r. 1868 — 1870 był bibliotekarzem w Kurniku, a w r. 1873 przeniósł się do zakładu Ossolińskich we Lwowie, gdzie wkrótce został dyrektorem (1876). Na tym stanowisku pozostał do śmierci (d. 15. I. 1918 r.).

jakgdyby usuwają się na plan dalszy w drugiej i jaskrawo występują w trzeciej. Przegląd prac zilustruje dokładnie bieg dwóch wskazanych linii w twórczości Kętrzyńskiego.

W r. 1874, w Pamiętniku Akad. Umiej. (t. I. wydz. filol. i hist.-filoz.) drukuje Kętrzyński rozprawę p. t.: „O narodowości polskiej w Prusiech Zachodnich“. Uwzględniając tu dwa czynniki: geograficzny i historyczno-etnograficzny, ustala Kętrzyński granice państwa krzyżackiego na terytoryach wybitnie polskich oraz przedstawia rozwój stosunków osadniczo-narodowościowych na ziemiach zakonnych w ich historycznym rozwoju, przyczem ponad wszelką wątpliwość stwierdza, że ludność polska w ziemiach krzyżackich zachowała do chwili upadku Zakonu swą narodowość i swe odrębne prawa. Prace późniejsze: „Prusy a Polska przed przybyciem Krzyżaków“ (Przew. nauk i lit. r. 1881), „Udział Polaków i innych narodów w kolonizacji Mazowsza pruskiego“ (tamże, r. 1882) i wreszcie znakomite dzieło, na gruntownych studyach archiwalnych oparte: „O ludności polskiej w Prusiech niegdyś zakonnych“ (1882), pogłębiają myśli, w pierwszej rozprawie poruszone i rzucone. Zwłaszcza ostatnia praca, dzięki umiejętnemu zużytkowaniu zebranego materiału, stanowi dzieło wyjątkowe, wyczerpujące; ujmujące długi szereg najbardziej charakterystycznych i ważnych zagadnień, a przez to posiadające istotnie olbrzymie znaczenie w rozwoju naszych badań historycznych¹⁾.

Analogicznymi zagadnieniami, chociaż występującymi w obszerniejszych ramach terytoryalnych, zajmuje się Kętrzyński w wielu, później wydanych, rozprawach. Zaznaczyć jednak należy, że już jedna z pierwszych jego prac (*Die Lygier, ein Beitrag zur Urgeschichte der Westslaven und Germanen*, 1868 r.) stanowi punkt wyjścia w badaniach nad stosunkami osadniczymi germańsko-słowiańskimi i jest przygotowaniem do tych studyów, które, zawieszona na szereg lat wskutek badań kwestyi narodowościowych w Prusiech krzyżackich, zostają ponowione po 30-letniej z górą przerwie. W r. 1901, w 40 t. Rozp. Ak. Um., wydz. hist.-filoz. pojawia się praca, będąca wznowieniem, rozszerzeniem i uzasadnieniem tezy, poruszonej już w rozprawie o Ligach p. t.: „O słowianach, mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Sałą i czeską granicą“. W rok potem drukuje Kętrzyński (t. 42 Rozp. Ak.) „Swewów a szwabów“, „Volcae Tectasoges a Wlach, Włoch“, „Co wiedzą o słowianach pierwsi ich dziejopisarze Prokopiusz i Jordanes?“ (t. 43 Rozp. Ak.). Pierwiastek subiektywny i charakter badawczy powyższych prac jest ten sam, jaki przejawiał się wybitnie w poprzednio omówionych studyach geograficzno-etnograficznych. Wyrazem tego—walka z poglądami historyografii niemieckiej,—walka, mająca na celu stwierdzenie, iż pierwotne siedziby słowiańskie rozciągały się w kierunku zachodnim aż po Ren, skąd przybysze germańscy wypierali autochtoniczną ludność słowiańską. (Podstawą argumentacji—utożsamienie nazw *suevus*—*sclavus*).

¹⁾ Kwestyi nazw miejscowych w Prusiech, na których opierał się K. w swych badaniach, zostały poświęcone dwie jeszcze prace: „Wykaz miejscowości, których nazwisko polskie do r. 1874, na niemieckie zamienione zostały“ (1875); „Nazwy miejscowe polskie Prus zachodnich, wschod. i Pomorza wraz z przezwiskami niemieckimi“ (1879).

Inny charakter ma praca, drukowana w r. 1894 (Rozp. Akad. Um., w. u. f., t. 30), p. t. „Granice Polski w X w.“. Cechuje ją ściśle a krytyczne ujęcie tematu, bezstronny sąd w kwestjach wątpliwych lub spornych, przenikliwość w rozstrzygnięciu wielu historyczno-geograficznych zagadnień i niezmierna trafność w ich oświetleniu. Odbija się w tej niewielkiej rozprawie znakomita metoda badania, którą rozwinął Kętrzyński dzięki studjom, zaliczonym przez nas do grupy drugiej. Zarówno zainteresowania intelektualne, jak i rozpoczęta od szeregu lat praca historyczna¹⁾, skierowały badanie Kętrzyńskiego na drogę studjów przygotowawczych nad materiałem historycznym, węc do pracy wydawniczej i krytycznej. Wiąże się z tem bezpośrednio charakter bibliotekarskiej i archiwalnej pracy Kętrzyńskiego, najpierw w Kurniku, a potem, od r. 1873 w zakł. im. Ossolińskich we Lwowie, gdzie w 3 lata potem zostaje dyrektorem. Rezultatem tej działalności będą prace: „Katalog rękopisów bibl. Ossolińskich“ (Lwów, t. I, 1880; II, 1881, III, 1898) oraz „Zakład naukowy im. Ossolińskich“ (Lwów, 1894).

Działalność wydawnicza Kętrzyńskiego związana jest z wydawaniem *Mon. Pol. Hist.*, zwłaszcza t. III. (od r. 1878), t. IV i V jest opracowany prawie wyłącznie przez niego. Pomieszcza tu cały szereg roczników, katalogi biskupów włocławskich, chełmińskich, żywoty św. Wojciecha, Stanisława, Floryana, Wenera, Kingi, Salomei i in. Niemniej czynny udział bierze Kętrzyński w opracowaniu t. VI. (r. 1893), gdzie wydaje ważne źródła, odnoszące się do historii zakonu krzyżackiego (*Fontes Olivienses*), następnie *Brunonis Vita quinquefratrum*, *Chronicon monasterii claratumbensis*, *Miracula s. Johannis Cantii*, *Catalogi episcoporum Vratislaviensium* i in.

W ścisłym związku z działalnością wydawniczą znajdują się prace, poświęcone krytyce i analizie źródeł historycznych. Już w roku 1874 drukuje Kętrzyński rozprawę p. t. „Tynecya ks. Stanisława Szczygielskiego“ (*Przew. n. i l.*, t. II), w której analizuje materiał źródłowy, jakim rozporządzał uczony Benedyktyn. W latach nast. rozpoczyna Kętrzyński badania nad rocznikami polskimi, drukując w r. 1878 (w *Pocz. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu*) pracę „O Roczniku Małopolskim“, a w 5 lat potem krótką rozprawkę, zatytułowaną: „Kilka uwag nad rocznikiem świętokrzyskim“ (*Przew. n. i lit.*, r. 1883, t. XI). Wreszcie pojawia się w *Rozp. Ak. Um.* (t. 34 wyd. hist.-fil.) większa praca „O rocznikach polskich“. Kontynuując dawniejszą, z r. 1889 niedokończoną pracę T. Wojciechowskiego, ustala Kętrzyński związek poszczególnych siedemnastu roczników polskich między sobą, wykazując zależność dawniejszych od analistyki zachodniej, niemieckiej i wyjaśniając jednocześnie powstanie komplikacji XIV wieku.

Niemniej ważne są inne prace Kętrzyńskiego, w których zbadane są i zanalizowane niektóre kroniki i żywoty św. Nie wchodząc w szczegółowe omawianie tych prac, poprzestanę na ich wyliczeniu.

¹⁾ Oprócz wymienionych prac dodać należy tu: „Załączenie i wyposażenie biskupstwa płockiego“, *Prz. n. i l.*, 1886, XIV. i „Założenie biskup. płockiego, ib. 1890, XXVII.

Pierwszą chronologicznie była rozprawka: „Kronika oliwska i Exordium ordinis cruciferorum“ (Przew. n. i l., r. 1890, t. 18). Następnie ukazywały się: „O kronice wielkopolskiej“ (Rozpr. Ak. Um., w. hist. fil. t. 33), „O kronice węgiersko-polskiej“ (tamże, t. 34), „Najdawniejsze żywoty św. Wojciecha i ich autorowie“ (tamże, t. 37). Wszystkie te prace cechują zarówno wspaniałe zalety metodyczne, jak i olbrzymie wartości naukowe.

Przechodząc do omówienia dyplomatycznych studyów Kętrzyńskiego, należy podkreślić, że wynikły one dzięki pracy nad wydawnictwem kodeksu tynieckiego. Znaczna ilość falsyfikatów wśród dokumentów tynieckich zapewne była przyczyną ostrożności, z jaką przystępował potem do krytycznego opracowania dokumentów polskich,—ostrożnością, posuniętą niekiedy do hyperkrytycyzmu.

Pierwsze prace z tego zakresu datują się z r. 1874 i są to: „O podrobionym przywileju Idziego, kardynała z r. 1105“ (Przew. n. il., 1874, t. 1) oraz „Podrobione dyplomata tynieckie“ (tamże). Studya nad uposażeniem biskupstwa plockiego, prócz kilku drobniejszych prac (p. wyż.), dają obszerniejszą rozprawę, zatytułowaną: „30 dokumentów katedry plockiej“ (Lwów, 1888) i nieco wcześniejszą: „Dokument ks. Konrada Mazowieckiego z r. 1203“ (Prz. n. i l., 1887, t. XV). Już tutaj zarysowują się zasadnicze kontury dyplomatycznej teorii Kętrzyńskiego, który rozwinie szerzej w rozprawie p. t. *Einige Bemerkungen über die ältesten polnischen Urkunden* (Zeitsch. d. Vereins f. Gesch. u. Alt. Schlesiens, r. 1888, t. XXV) — a w wykończonyj postaci przedstawi w r. 1891, w „Studyach nad dokumentami XII-go wieku“ (Rozpr. Ak. Um., w. h. f., t. 26 i odb.). Analiza 57 dokum. z XII w. doprowadza go do takich wniosków: kancelarya książęca w Polsce powstała dopiero w poł. w. XIII, zatem wszystkie istniejące dyplomy z przed tego czasu są w znaczeniu formalnem falsyfikatami. Wprawdzie pogląd powyższy zakwestyjonowano w naszej literaturze (Krzyżanowski. „Początki dyplom. pol.“ Kwart. hist., r. 1892; p. także odpowiedź Kętrzyńskiego. „O początkach dyplom. polskiej“ i t. d. 1893), mimo to jednak Studya nie tracą przez długi czas wartości, jako pierwsza obszerniejsza, a jednocześnie syntetyczna praca z zakresu dyplomatyki.

Krytyczno-badawczy charakter prac Kętrzyńskiego, tak silnie występujący w grupie wyżej omówionej, przeważa i w studyach ściśle historycznych, zaliczonych przezemnie do grupy trzeciej. Ale jednocześnie powraca tu ów moment subiektywny, który tak silną podniętą był w pracach z zakresu grupy pierwszej. Powraca Kętrzyński znów do stosunków polsko-krzyżackich, znów stara się zwalczać poglądy historyografii niemieckiej na pewne kwestye, wiązane z przybyciem zakonu krzyżackiego na północno-wschodnie terytorya polskie. W pracy p. t.: „O powołaniu Krzyżaków przez ks. Konrada“ (Rozpr. Ak. Um., w. h.-f., r. 1903, t. 45) przedstawia Kętrzyński podstawy prawne i faktyczne, na jakich oparł się rozwój państwa krzyżackiego, ustala istotne założenia, z których wynikły później wszystkie zatargi i konflikty między sąsiednimi państwami, rozwija wypadki, epokowe w dziejach państwa polskiego, — jeszcze raz wykazując nieporównaną wprost bystrość i przenikliwość w ujmowaniu zawitych stosunków politycznych średniowiecza i swe olbrzymie krytyczne zdolności.

W zarysie powyższym nie ogarnąłem całości dorobku naukowego zmarłego uczonego i nie to było moim zamiarem. Staralem się tylko skreślić rozwój jego prac badawczych, uwypuklić niektóre czynniki i momenty, wywierające decydujący wpływ na ten rozwój i wreszcie wykazać jego znaczenie, jako badacza, przygotowującego podstawy do dalszej pracy historycznej młodszego pokolenia, — znaczenie, które właśnie to młodsze pokolenie historyków polskich najlepiej zrozumieć i ocenić potrafi.

Stanisław Arnold.

Ś. p. TADEUSZ KORZON. Dn. 8 marca 1918 r. zmarł nestor historyków warszawskich, surowy krytyk, sprawiedliwy sędzia, wielki uczony i obywatel, a specjalny protektor T. M. H. i przyjaciel „Przeglądu Historycznego“. Na łamach „Przeglądu“ ukaza się, osobie, dziełom Jego poświęcone prace specjalne. Nim jednak zamiar ten będzie mógł się urzeczywistnić, pragniemy w tym pierwszym po śmierci Korzona wydanym tomie, przypomnieć osobę zmarłego własnymi jego słowy. Poniżej drukowany list Korzona do uczniów uniwersytetu dorpackiego¹⁾ maluje go w całej pełni: zawsze gotowy stanąć na wezwanie młodzieży, która pragnęła wejść wraz z nim w tajniki ukochanej przezeń wiedzy historycznej, dbały o czystość nauki, nieugięty wyznawca zasad, które raz uznał za swoje, śmiały i gorący ich obrońca²⁾—Korzon w liście (z dn. 6/I 1891, Warszawa, Widok 20) mocno formułuje własny pogląd na samouctwo i kreśli zasady, które rozwinie później w „Poradniku dla samouków“³⁾. Jakim był w r. 1891, takim pozostał do końca swego pracowitego żywota⁴⁾.

„Sz. P. Pragnąc uczynić zadość żądaniom listu, datowanego d. 11/23, XI, 1890, a zaledwie przed kilkoma dniami otrzymanego, napotkałem trudność w obraniu skali, na jakiej opartym być powinien „katalog rozumowany do samokształcenia się“. Po namyśle obrałem następujący punkt wyjścia:

Do studyów fachowych w historii tak samo, jak w innych działach wiedzy, dziś niepodobna jest uzdolnić się samouctwem bez wysłuchania pewnej grupy wykładów i odrabiania prac seminaryjnych, o czym przekonać się łatwo z E. Bernheima: Lehrbuch der historischen Methode. Leipzig, 1889. Sądzę więc, iż katalog, obecnie żądany, może tylko posługiwać tym, którzy czują potrzebę uzupełnienia swoich, nabytych w szkole średniej, wiadomości elementarnych, lub wyrozumienia głębszego wielkich wypadków i przewrotów dziejowych przez dzieła specjalne (specialisierte Geschichte), popularnie opraco-

¹⁾ List pisany na ręce p. Antoniego Jabłońskiego, sekretarza uniwersytetu warsz., któremu Redakcja na tem miejscu składa serdeczne podziękowanie za udzielenie cennej spuścizny po zmarłym.

²⁾ „Błędy historyografii naszej w budowaniu dziejów Polski“, Listy otwarte, mowy, rozprawy, rozbiory 1916, III, 52—78.

³⁾ Cz. II, 1899, dział Historia powszechna, s. 205 i n.

⁴⁾ W liście podanym przez nas pozostawiamy dane bibliograficzne bez zmiany, mimo licznych późniejszych wydań szeregu dzieł cytowanych przez Korzona.